

Тема 4

Правовідносини в сфері соціального забезпечення

Соціально-забезпечувальні правовідносини –це відносини, які складаються на підставі норм права соціального забезпечення між фізичними особами й органами соціального захисту населення з приводу надання конкретного виду соціального забезпечення.

Правовідносинам у сфері соціального забезпечення, як і в інших галузях права, притаманні такі риси:

1. Правовідносини є особливим різновидом суспільних відносин у сфері соціального забезпечення.

2. Правові відносини у сфері соціального забезпечення складаються на підставі норм права.

3. Правовідносини є вольовим суспільним відношенням.

4. Правовідносини у сфері соціального забезпечення характеризуються індивідуальним зв'язком між його суб'єктами.

5. Правовідносини у сфері соціального забезпечення охороняються державою.

Види правовідносин у сфері соціального забезпечення: *за предметом правового регулювання* існують матеріальні (основні) та процедурні (похідні); *за характером здійснюваних функцій* – регулятивні та охоронні; *за ступенем визначеності учасників правовідносин* – відносній абсолютні; *за характером дії зобов'язаної особи* – активні й пасивні; *за кількісним складом суб'єктів* в–прості (правовідносини тільки між двома учасниками) і складні (правовідносини між трьома і більше учасниками); *за розподілом прав і обов'язків між суб'єктами правовідносин* – односторонні (кожен з учасників щодо іншого має тільки право чи обов'язки) і двосторонні (кожна із сторін має як права, так і обов'язки); *за часом (строками) дії* – на постійно триваючі,

періодичні та разові; за характером правовідносин, що визначається метою правовідносин, – для призначення чи надання конкретного виду соціального забезпечення або для розгляду спору з питань соціального забезпечення; за формами соціального забезпечення – правовідносини з приводу: 1) загальнообов'язкового державного страхування; 2) державного соціального забезпечення за рахунок бюджетних коштів; 3) змішаного соціального забезпечення окремих категорій громадян; 4) недержавного соціального забезпечення; за видами соціального забезпечення – правовідносини щодо пенсійного забезпечення, надання грошових допоміг, компенсацій, субсидій і пільг та соціальних послуг.

У праві соціального забезпечення норми права поділяються на окремі види в рамках зазначеної галузі права.

Залежно від характеру норми права соціального забезпечення поділяються на матеріальні та процедурні. *Норми матеріального права* – це норми первинного правового регулювання суспільних відносин майнового характеру щодо забезпечення фізичних осіб пенсіями, допомогами, компенсаціями та надання їм пільг, соціальних послуг, субсидій. *Процедурні норми* є нормами вторинного правового регулювання суспільних відносин із приводу практичної реалізації норм матеріального права щодо надання громадянину певного виду матеріального забезпечення.

З урахуванням особливостей окремих видів суспільних відносин, що є предметом регулювання права соціального забезпечення, розрізняють: норми пенсійного права, норми допомогового права, норми соціально-обслуговувального права.

За сферою дії норми права соціального забезпечення можуть бути загальнодержавними (норми, що регулюються міжнародними актами, законами, указами Президента, постановами Кабінету Міністрів України,

актами центральних органів виконавчої влади та галузевих соціальних фондів), місцевими (норми, які передбачені в актах місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування), локальними (норми, що закріплені в актах підприємств установ, організацій, недержавних пенсійних фондів).

Залежно від часу дії норми права соціального забезпечення бувають постійними (містяться в більшості нормативних актів, що стосуються забезпечення фізичних осіб конкретними видами матеріального забезпечення) і тимчасовими (передбачаються в нормативних актах у формі надання одноразової допомоги (послуги) окремим групам громадян із нагоди державного свята).

Залежно від ступеня узагальнення чи функціональної ролі в механізмі правового регулювання норми права соціального забезпечення класифікуються на відправні (вихідні, установчі) та спеціальні (конкретні, чи такі, що безпосередньо встановлюють правила поведінки). *За способами встановлення правил поведінки* (формами припису поведінки, методами правового регулювання, характером обов'язковості правил поведінки) норми права соціального забезпечення поділяються на імперативні та диспозитивні.

Норми права соціального забезпечення за функціями, які вони виконують, розподіляються на регулятивні та охоронні. Регулятивні норми закріплюють права й обов'язки суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин та порядок реалізації громадянами права на соціальне забезпечення. Охоронні норми, які становлять незначну частину серед норм права соціального забезпечення, передбачають санкції за неналежне виконання учасниками суспільних відносин покладених на них обов'язків у сфері соціального захисту населення.

За змістом приписів (обов'язковість правил поведінки, формвираження їх регулятивного впливу, характеру чи складу правил поведінки) норми права соціального забезпечення класифікуються на зобов'язальні, уповноважувальні

та заборонні. Для того щоб стати суб'єктом права, необхідна одна єдина передумова – володіння правоздатністю, тобто можливістю мати права й обов'язки.

Соціально-забезпечувальна правоздатність – це природний стан, невід'ємна властивість особи, що гарантується державою і яка дає їй можливість мати права і виконувати юридичні обов'язки у сфері соціального забезпечення.

Правоздатність виникає в людини у момент народження і припиняється у момент її смерті. Щодо правоздатності, то вона однакова як для громадян, так і для іноземців та осіб без громадянства. Правовий статус людини не впливає на її можливість бути суб'єктом права.

У змісті дієздатності у сфері соціального забезпечення виділяються такі здатності: 1) своїми діями набувати для себе права на окремі види соціального забезпечення; 2) власноручно здійснювати права і створювати для себе обов'язки в соціальному забезпеченні; 3) самостійно виконувати обов'язки та відповідати у разі їх порушення.

Дієздатність у сфері соціального забезпечення – це здатність особи самостійно або за допомогою працівників органів соціального захисту населення чи законного представника здійснювати права і виконувати обов'язки у сфері соціального забезпечення. Сприяння у здійсненні дієздатності – характерна риса соціально-забезпечувальної дієздатності.

Під юридичними фактами в соціальному забезпеченні слід розуміти будь-які конкретні соціальні факти реального життя, які своїми ознаками відповідають моделі відповідної норми права і в результаті чого здатні, при наявності певних умов, породжувати передбачені нормами права соціального забезпечення юридичні наслідки.

Правовідносини у сфері соціального забезпечення можуть, виникнути за одночасної наявності кількох груп юридичних фактів. До першої групи

входять факти, що становлять основу для виникнення конкретних правовідносин із соціального забезпечення. Сюди належать: 1) наявність норм права, що регулюють відповідні суспільні відносини; 2) наявність правоздатних заявника та органу, до компетенції якого входить вирішення цього питання. До другої групи належать факти, що становлять предмет доведення, а також загальновідомі, презумптивні й преюдиційні факти. Вони мають підтвердити наявність чи відсутність у суб'єктів правовідносин відповідних прав і обов'язків. Нарешті, до третьої групи можна віднести факти, спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав та інтересів громадян, повноважень державних органів і службових осіб, а саме 1) волевиявлення заявника, тобто звернення його із заявою до компетентного органу; 2) прийняття компетентним органом рішення у справі.

У соціальному забезпеченні мають справу не з одним, а з багатьма юридичними фактами, які в своїй сукупності становлять фактичний склад. Саме він, а не одиничні юридичні факти, є підставою виникнення, зміни і припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення.

Факти, що мають юридичне значення для соціального забезпечення, зокрема, закріплюють: 1) відділи державної реєстрації актів цивільного стану (факти народження, смерті, одруження, встановлення батьківства, зміни імені, по батькові та прізвища); 2) органи МСЕК (факти втрати чи обмеження працездатності, потреби інваліда в соціальній допомозі чи в автомобілі з ручним керуванням); 3) медичні заклади (факти потреби постійного стороннього догляду); 4) адресно-довідковий підрозділ територіального органу Державної Міграційної служби (факти громадянства, місця проживання); 5) власник або уповноважений ним орган (факти стажу роботи, розміру заробітної плати, стану робочого місця за результатами атестації тощо); 6) органами виконавчої влади з питань житлово- комунального господарства, виконкомами сільських і селищних рад, іншими організаціями

(факти перебування на утриманні, складу сім'ї та ін.); 7) органи соціального захисту населення (факти нужденності, відсутності засобів до існування, належності до певних категорій осіб тощо). Ці органи поділяють на первинні (фіксують первісні факти) і вторинні (на підставі фактичних даних приймають рішення про призначення пенсії або надання іншого матеріального блага).

Суб'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин – це ті особи, за якими державою визнана соціально-забезпечувальна правоздатність і які законом наділені здатністю самостійно здійснювати належні їм права й обов'язки у сфері соціального забезпечення. Ними, перш за все, є фізичні особи та державні органи.

Усіх фізичних осіб об'єднує те, що вони підлягають соціальному забезпеченню із спеціальних фондів, у зв'язку з настанням соціального випадку або виконання певних професійних обов'язків. За правовим зв'язком із державою вони поділяються на громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

Суб'єктами правовідносин у сфері соціального забезпечення може бути сім'я, наприклад, у правовідносинах із приводу призначення пенсії в разі втрати годувальника. Законодавство про соціальну допомогу передбачає соціальну підтримку сім'ям із дітьми, малозабезпеченим сім'ям. Другим суб'єктом правовідносин у сфері соціального забезпечення є один із державних органів, що зобов'язаний призначити і надати конкретний вид соціального забезпечення. Компетенція таких органів визначається тією метою і завданнями, заради яких вони створені. До таких органів, зокрема, належать такі: органи Пенсійного фонду України; органи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування; органи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; органи Міністерства соціальної політики України; органи пенсійного забезпечення Міністерства оборони України, Державного комітету

у справах охорони державного кордону України, Управління державної охорони, інших військових формувань, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України; Державна служба зайнятості (центри зайнятості); органи Міністерства охорони здоров'я України; органи Міністерства освіти і науки.

Об'єкт соціально забезпечувальних правовідносин – це те, заради чого суб'єкти права вступають у юридичні зв'язки, або те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки його учасників, чи те, що зрештою хоче отримати особа. Студенти повинні розкрити об'єкти матеріальних і процедурних правовідносин та назвати їх відмінності.

Компонентами змісту соціально-забезпечувальних правовідносин є: 1) суб'єктивні права у сфері соціального забезпечення; 2) суб'єктивні юридичні обов'язки учасників правових відносин у сфері соціального забезпечення; 3) реальні дії (поведінка, вчинки) суб'єктів цих правовідносин при реалізації належних їм прав і дотриманні покладених на них обов'язків. З огляду на це, під змістом правовідносин у сфері соціального забезпечення слід розуміти сукупність конкретних суб'єктивних прав і обов'язків та реальних дій суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин.

До головних суб'єктів соціальної політики належать: людина (особистість), держава, суспільство, політичні партії, громадські організації. Усі ці суб'єкти мають неоднакові можливості, масштаби, глибину, способи та засоби впливу на об'єкти і розвиток соціального буття; вони характеризуються різноманітною юридичною та економічною діяльністю, мають різне суспільне призначення, потребують оптимального співвідношення між складовими соціальної політики й узгоджених зусиль як державних структур, політичних сил, підприємницьких організацій, трудових колективів, так і окремих політиків і лідерів.

У системі державних органів, що здійснюють функції з соціального

забезпечення першорядне місце посідають органи законодавчої і виконавчої влади. Вони відіграють провідну роль у керівництві всією системою соціального захисту населення України.

Вищим органом законодавчої влади є Верховна Рада України, яка є органом загальної компетенції. Вона приймає закони про форми і види соціального забезпечення, затверджує основні джерела його фінансування та витрати з Державного бюджету на ці цілі, визначає розмір обов'язкових страхових внесків тощо.

Систему органів державної виконавчої влади складають центральні органи, виконавчі комітети місцевих рад та місцеві державні адміністрації. Вищим органом у системі виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. До його компетенції віднесені питання, пов'язані з реалізацією та виконанням законодавства з соціального забезпечення. Кабінет Міністрів видає підзаконні нормативні акти з питань здійснення соціального забезпечення, щороку подає на затвердження Верховної Ради Державний бюджет, складовою якого є витрати на соціальне забезпечення, вживає заходів до виконання Державного бюджету тощо.

До суб'єктів, що здійснюють функції з соціального забезпечення відносять також Мінсоцполітики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури України, інші міністерства, комітети, відомства залежно від напрямів діяльності України та органи місцевого самоврядування.

Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального діалогу, соціального

захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми, захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених із військової служби, та учасників антитерористичної операції, у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб.

На територіальному рівні здійснюють соціальне забезпечення Департаменти соціального захисту. Основним завданням Департаменту соціального захисту є забезпечення реалізації державної соціальної політики на відповідній території у сфері соціального захисту населення.

У системі державних органів, які здійснюють соціальне забезпечення, важлива роль належить Фонду соціального захисту інвалідів. Фонд соціального захисту інвалідів є бюджетною установою, діяльність якої спрямовується, координується та контролюється Міністерством соціальної

політики України.